

BƏXTİYAR VAHABZADƏ POEZİYASINDA MƏNƏVİ-ƏXLAQİ KAMİLLİK PROBLEMI

Hər zaman axtarışda olan, kəşf edən, düşünən beynə sahib olan insan həm də hiss edən, duyan, qüdrətli qəlbsahibidir. O, öz ağı ilə müxtəlif, real, müsbət əməlləri həyata keçirə bilir. Əgər bu əməllərin nəticəsi onun qəlbinin, vicdanının səsinə düzgün cavab verirsə, uyğun gəlirsə, insanın mənəvi aləmi, ruhi və fiziki dünyası nəinki formalaşar, həm də ciddi təsir və tərbiyə gücünə malik olar.

Ən qədim dövrlərdən bu günə qədər yazılan, tarixlərdə və arxivlərdə qorunub saxlanan bütün əsərlərdə mənəvi-əxlaqi kamillik problemi aktual mövzu olmuşdur. Yaradıcılığı, ümumən sənət dünyası ilə qədim dövr ədəbiyyatının zirvəsində dayanan Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”si, orta dövr ədəbiyyatına adını qızıl hərflərlə həkk edən Nəsiminin əsərləri, əbədi sənət dünyası və onun təlqin etdiyi hürufilik təriqətinin başlıca müsbət ideali da bu məsələnin (Kamil insan necə olmalıdır?) həllinə yönəlmişdir. İslamın təməl, ədəb-ərkan-mərifət kitabı olan Qurani-Kərimdə və eləcə də digər dinlərin müqəddəs, haqq-ədalət kitablarında da mənəvi-əxlaqi kamillik əsas-başlıca mövzu olmuşdur.

Bu o deməkdir ki, əbədilik və kamillik mövzusu tarixən hələ çox-çox əvvəllərdən yazıçıları, şairləri düşündürmüşdür. Onlarbədi ədəbiyyatı insan düşüncəsini yaxşılığa, paklığa doğru dəyişən, əxlaqını, mənəviyyatını formalaşdıran ən güclü vasitə hesab etmişlər. Elə buna görə də əbədi hüquq qazanan əsərlər yaratmışlar.

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi olan Bəxtiyar Vahabzadə bu sahədə nümunə göstərən qüdrətli sənətkarlardan idi. Onun bütün ədəbi-bədii yaradıcılığında təlim-tərbiyə məsələlərinin məğzini təşkil edən “mənəvi-əxlaqi kamillik” mövzusu əsas və aparıcı yeri tutmuşdur. Böyük türk dünyasının dahi sənətkarı olan qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatov B.Vahabzadə yaradıcılığının bu cəhətini yüksək qiymətləndirilmişdir: “...Dünyada ad çıxaran çox şair var. Qəzet və jurnalları vərəqlədikcə görürsən ki, əsl şair azdır. Tək-tənha qalanda, bir neçə kəlimə ilə “Həyat nədir?” sualına cavab axtaranda yalnız sözü fikirdən, obrazdan, ruh və nəfəsdən yoğrulmuş həqiqi şairlər sənəin yaşamaq eşqinə, düşüncələrinə qol-qanad verir. Müasirimiz B.Vahabzadə də belə şairlərdəndir” (6, 7).

Şairə görə, insanın düşüncələri, əxlaqı, mənəviyyatı cəmiyyətdə - insanlar içində formalaşır. Buna görə də o, təkliyi ən böyük faciə sayır. Müəllifin fikrincə, dərd bilən, dərd anlayan tərəf müqabili olmayan yerdə insan acizləşir –təklənir, dərddə nəfəs alır, tənhalıq düşüncələrindən yorulur. Böyük şair Q.bəy Zakir haqlı olaraq yazırdı ki;

Dərd bilməzə dərdi-dili açınca,
Ruzigarın cəfasından qaçınca,
Namərd körpüsündən rahat keçincə,
Razıyam apara o sellər məni (8, 29).

Ustad B.Vahabzadə isə bu qənaətdə idi ki, bir nəfər dərd bilən, dərd anlayan sirdaş olarsa, insan min dərddə qalib gələr, real gücə sahib olar. Tək qalan, eldən ayrı düşən insanı şair bayquşla, boynu bükük bənövşə ilə müqayisə edir:

Öz el-obasını tərk etdiyindən
Tək-tənha dolanır bayquş bu gün də.
Kolların dibində tək bitdiyindən,
Boynu bükük olur bənövşənin də (6, 10).

“Səadət nədir?” şeirində isə hər zaman arzuyla döyünən, xoşbəxtlik, səadət axtarışında olan insan qəlbinin duyğuları əks olunub. Tələbəykən məktəbi başa vurmaqda, bitirərkən işləməkdə, daha sonra sevməkdə, evlənməkdə səadəti arayanların istək və arzularına cavab olaraq son anda şair belə qərara gəlir ki, səadət bunların heç birində deyil, onun harda olduğunu tapmaq üçün daha çox müşahidə etmək, ömür yolu qət etmək lazımdır:

Seyr edib yaxını, gah da uzağı
Bir az seçə bildim qaranı ağdan
Yaxşı görmək üçün uca bir dağı
Gərək sən baxasan ona uzaqdan (6, 18).

Bəs səadəti harada, nədə axtarmalı? Onu necə tapmalı? Nədir səadət? – sonda müəllifin gəldiyi qənaət budur ki, səadəti uzaqda axtarmaq lazım deyil. İnsan kiməsə, nəyəsə, hardasa gərək olarsa, səadəti tapmış olacaqdır. Xeyirxahlıq, mərhəmət, səxavət ən ali duyğular kimi insan qəlbinə səadətə çatdırar:

Çıraq ol! Nurunu artır günbəgün
Hər yerdə həyatın boğ zülmətini
Məncə, çıraq olub başqalarıyçün
Yananlar tapıbdır səadətini! (6, 18).

Halalı haramdan seçməyi bacaran, əxlaqı gözəl, vicdanlı, dürüst insanların maddi dünyadakı əməlləri ədalətli və doğru olduğu kimi, mənəvi dünyaları da zəngin olur. Bu insanlar hər zaman bəd əməllərdən, “əyri” düşüncələrdən uzaq durmağa çalışırlar. Lakin təəssüf ki, dünyamızda belə insanlardan fərqli olaraq, şər xislətli, mələk cildinə girmiş şeytana bənzər insanlar da çoxdur. B.Vahabzadə əsərlərində onları tənqid atəsinə tutmuş, öz nifrətini bildirmişdir.

Şairin “Oğrular” şeirində iki növ oğru qarşı-qarşıya qoyulur: “kiçik” oğrular və “böyük” oğrular. Müəllif bildirir ki, “kiçik” oğruları, tüfeylilər olan anbar oğrularını tutmaq çox asandır.

Dükan, ya anbar göz önündədir, buna görə də onu artığını, əksiyini tez görmək olur. Lakin “böyük” oğruların əməlləri əsl faciədir, bəladır. Çünki onlar yalnız mal-mülk oğurlamırlar, öz qıfıllı ürəkləri ilə düz ürəkləri açır, vicdan, qəlb, sevinc oğurlayırlar. Şeirin hər misrasında şairin qəzəbi, narahatlığı duyulur, o, haqqı, ədaləti haraylayır, bu mənəvi oğruları kimin tutacağını bilmir:

Bilmirəm, sən mənə başa sal bunu,
Bu hansı zamandır, bu hansı çağdır. –
Əsəb oğrusunu, qəlb oğrusunu,
Sevinc oğrusunu kim tutacaqdır? (6, 51).

“Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında deyim birbaşadır, aparıcı bədii vasitə şair emosiyasını bütün çılpıqlığı ilə təcəssüm etdirən intonasiya çalarlarıdır. Bəxtiyar Vahabzadə predmetin fəlsəfi-ictimai mahiyyətinə enməyi, hadisə arxasında gizlənən məzmunu göstərməyi üstün tutur” (3, 109). Şairin sovet dövründə yazıb “Sandıqdan səslər” silsiləsinə daxil etdiyi və satirik üslubda qələmə aldığı “Yalan hakim olub” şeiri də ideya baxımından “Oğrular”la səsləşir, şair satiranın gücündən istifadə edərək hadisələrin əsl mahiyyətini sərt dillə ifadə etmişdir. Burada da öz vicdanını itirən, yalançı, ikiüzlü, ləyaqətsiz “əyrilər” tənqid atəşinə tutulur:

Yalanlar həqiqət qiyafəsində,
Yeklər cövlan edir şeş xanəsində
Oğrular, əyrilər zəmanəsində
Əyrilik sayılır fərasət, Allah (4, 73).

“Həqiqi sənətkar... Bəzən od tutub yanır, bəzən Prometey kimi üsyankar, bəzən məsum uşaq kimi kövrək olur və bu zamanlar da onun lirikası insanın qəlbini sarsıdan, ruhi aləmini təlatümə gətirən ülvə bir avazla səslənir. Və biz ona şair deyirik. Bəxtiyar Vahabzadə belə sənətkarlardandır” (5, 87). İlyas Əfəndiyevin söylədiyi bu fikirdə böyük həqiqət vardır, çünki Bəxtiyar Vahabzadə elə sənətkarlardan olmuşdur ki, öz əsərləri ilə birbaşa insanın qəlb dünyasına daxil olmağı bacarmışdır. İnsanın daxili, mənəvi-əxlaqi aləmi, onun ictimai mühitdə, digər insanlarla münasibətdə formalaşması, dəyişməsi, mənəvi axtarışları və bunların nəticəsində kamilləşməsi şairin poeziyasının, daha dəqiq desək, bütün yaradıcılığının aparıcı mövzularındandır. Şairə görə, insan beyni daima, hər an və hər zaman yenilik kəşf etmək, qurub-yaratmaq üçün axtarırdırsa, onun qəlbə də həqiqəti tapmaq, yaxşını yamandan, düzü əyridən ayırmaq üçün hisslərini cilalamağı bacarmaq gücündədir. Bunun üçün də, onun “könül gözü” həmişə açıq olmalıdır. Ədibin “İki kor” adlı şeiri də bu mövzudur. Şair fiziki kor olan insanla mənəvi kor olan insanı müqayisədə verir və göstərir ki, fiziki kor insan bu dünyanın işığından məhrumdursa da, ağına, hissəyə nankör deyil, gözləri kordur, lakin özü kor deyil və ağına gözüylə o görür, duyur. Şeirin sonrakı bəndində başqa bir insan surəti yaradılır, bu insan kor deyil, lakin “gözü görməyir”. Belə insanların hətta dostu göz önündə öldürülsə də, onlar görmədim deyəcəkdirlər. Yaxşıya ortaqlaşdır, yamanı görməyən, fikrini, hissini ucadan deməyə çəkinən bu cür insanlar bəzən gördüklərini görmək istəməz, həqiqəti gizləyər, yalanı qoruyarlar. Müəllifin fikrincə, belələrinin yaşadığı həyatın heç bir mənası yoxdur, belə yaşamaqdansa, şərəfli ölmək daha yaxşıdır:

Gözləri görməyən kor deyil hələ,
Görmək istəməyən kordur, deyərdim.
Belə müqəvvaya, belə cahilə
Həyatın özü də gordur deyərdim (6, 53).

B.Vahabzadənin “Təəssüf” şeiri də bu mövzudur. Dünyada baş verən qırğınlara, fəlakətlərə, şəhərlərin üstünə tökülən bombalara, ölən insanlara, axdılan qanlara etinasız yanaşan insanlar şairi çox təəssüfləndirir. “Çörək yeyə-yeyə, nərd vura-vura” hər axşam televizor arxasından baş verən bu dəhşətləri izləyən insanlar elə bil idman yarışını seyr edirlər. Sinəsində ürək yerinə daş gəzdirən, özündən başqa heç kəsi düşünməyən, vətənə, xalqa, millətə, ümumiyyətlə, insanlığa məhəbbət hissini unudan insancıqların hansı mənəvi-əxlaqi aləmindən, hansı kamilliyindən söz açmaq olar?

Od-alov sürünür şəhərdə dil-dil
Uçur uca evlər, balaca damlar.
Elə bil ekranda qırğına deyil
İdman yarışına baxır adamlar (6, 176).

Mənəviyyat insanın bütün ali hissələrinin, mənəvi dəyərlərinin toplusudur və bunların içərisində nəfsinə qalib gəlməyi bacarmaq, gözütöxlük, şərəf-ləyaqəti qorumaq ən vacib olanlardır. Candan və ruhdan ibarət olan insan maddi dünyanın nemətlərinə aldanıb, tamahının qulu olarsa, nəfsinin əlində aciz qalar. Nəfsini boğmağı bacarmayan insanlar əxlaqını da, vicdanını da, şərəfini də itirirlər. B.Vahabzadənin “Tamah-Ləyaqət” adlı şeiri bundan bəhs edir. Şair bildirir ki, nəfsinə qul olan kəslər gərək ağına yox, mədəsinə güvənsinlər, çünki onların yalnız adı insandır, özlərinin isə adı bir böcəkdən fərqləri yoxdur. Nəfsinə uyanların silahı yalnız xəyanət olur və belə insanlar öz ləyaqətlərini tamahlarına qurban verirlər. İnsan məhz o zaman kamil insan zirvəsinə yüksələ bilər ki, nəfsini öldürməyi bacarsın:

Alçalda-alçalda şəxsiyyətini
heç olur
Şərdən də xeyir güdənlər.
Ac qalar, alçatmaz,
ləyaqətini
tamah qılıncına qalxan edənlər (6, 217).

“Bir məziyyəti xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Şair dinindən, irqindən asılı olmayaraq insan şəxsiyyətini hər yerdə uca tutur, onun ləyaqətinin hər hansı şəkildə tapdanmasına etirazını bildirir” (1, 24). Şair ləyaqəti insanın ikinci adı və ən doğru ünvanı hesab edir. O, göstərir ki, insan məhz ləyaqəti ilə qətrə-qətrə insaniləşməyi bacardı, buna görə də ləyaqətlə qazandığı insanlıq adını qorumalı, tamahına əsir etməməlidir.

İnsanın mənəviyyatının formalaşmasına təsir edən ən böyük qüvvələrdən biri də onun səhvləridir. Dahi alman yazıçısı və mütəfəkkiri İ.V.Höte demişdir: “Bəzi insanlar heç vaxt səhvə yol vermirlər, çünki heç nə etmək istəmirlər”. Deməli, insan yaşayıb-yaradırsa, enişli-yoxuşlu, keşməkeşli həyat yollarında fərqli mərhələlərdən keçirsə, müxtəlif səhvlərə yol verə bilər, əgər bu səhvlərin fərfinə varıb, nəticə çıxardar və bir daha təkrar etməməyə çalışarsa, kamilləşər, əksinə, etdiyi səhvləri görməzsə, hər dəfə əvvəlkindən də böyük yeni səhvlərə yol verərsə, bu zaman uçuruma yuvarlanar. Səhvlər doğru yolu tapmaqda insana həqiqi bir köməkçidir.

“Səhvlərim! Siz mənəsiniz, mən də sizəm!” deyən B.Vahabzadə də bu fikirdə idi ki, insan səhvləri ilə mənəvi aləmini formalaşdırır. “Səhvlərim, səhvlərim” şeirində şair nöqsanları fəryad, əzab, aman adlandırır. Çünki səhv insan qəlbinə ağır yükdür və onun vicdanını mühakimə edir. “B. Vahabzadənin şeir yaradıcılığını araşdıran elə bir tənqidçi (Məmməd Cəfər Cəfərovdan Nizami Cəfərova qədər) olmamışdır ki, onu “narahat şair” hesab etməsin. Həmin narahatlıq, hətta tərəddüd, səhv edib səhvini etiraf etmək və s. müəyyən mənada şairin fərdi xarakterindən irəli gəlir” (2, 23). Şairə görə, insan səhv etdiyi andan ürəyində bir vuruş başlanar:

Səhvlərim boğazımdan bərk yapışıb
Yuxumu da dara çəkir.
Vicdanımı ora çəkir, bura çəkir.
Ürəyimdə vuruş gedir,
Mən kiminlə vuruşuram,
heç bilmirəm (6, 79).

Bu vuruş insanın başqasıyla deyil, özünün özüylə, vicdanıyla vuruşudur, məhz mənəvi dünyası zəngin, əxlaqı kamil insanların qəlbində bu vuruş baş qaldırır. Şair qəlbindəki bu vuruşları alnındakı qırıqlarla müqayisə edir, çünki onların hər ikisi səhvlərinin nişanəsidir, biri daxildə, digəri isə xaricdə.

Göstərilən bütün nümunələrdən aydın olur ki, B.Vahabzadə poeziyasında mənəvi-əxlaqi kamillik problemi hərtərəfli və dəqiq işlənmişdir. Şair əxlaq və təlim-tərbiyə, eyni zamanda “kamil insan necə olmalıdır?” mövzularıyla bağlı düşüncələrini poeziyada mükəmməl şəkildə ifadə etməyi bacarmışdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Axundlu Y. İstiqlal şairləri. Bakı: “Elm”, 1998, 126 s.

2. Cəfərov N. Bəxtiyar Vahabzadə. Bakı: “Azərbaycan nəşriyyatı”, 1996, 80 s.
3. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cildə. I cild. Bakı: “Elm və təhsil”, 2016, 800 s.
4. Vahabzadə B. Bir ömür yuxu. Bakı: “Azərbaycan nəşriyyatı”, 1998, 189 s.
5. Vahabzadə B. Foto-kitab. Bakı: “Azərbaycan nəşriyyatı”, 1995, 128 s.
6. Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. I cild. Bakı: “Öndər nəşriyyat”, 2004, 321 s.
7. Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri. İki cildə, II cild. Bakı: “Öndər nəşriyyat”, 2004, 231 s.
8. Zakir Q. Seçilmiş əsərləri. Bakı: “Avrasiya Pres”, 2005, 400 s.

XÜLASƏ

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi olan Bəxtiyar Vahabzadə bədii ədəbiyyatın insanın mənəviyyatının formalaşmasında təsiri ilə bağlı nümunə göstərən qüdrətli sənətkarlardan idi. Onun bütün ədəbi-bədii yaradıcılığında təlim-tərbiyə məsələlərinin məğzini təşkil edən “mənəvi-əxlaqi kamillik” mövzusu əsas və aparıcı yeri tutmuşdur. Mənəvi-əxlaqi kamillik mövzusu Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında əhatəli və dəqiq işlənmişdir. Müəllif insanın mənəvi-əxlaqi dünyasının bütün qatlarını özünəməxsus incəliklə açmağı bacarmışdır. Bu baxımdan şairin poeziyası ayrıca tədqiq olunmalıdır.

Açar sözlər: poeziya, mənəviyyat, əxlaq, tərbiyə, cəmiyyət.

Rəyçi: prof. A.Ə.Abasov